

LA MEMÒRIA REPUBLICANA A TERRA DE L'EXILI

Negrín, Pasionaria, Alberti, Líster i el govern republicà van salvar la vida enlairant-se des de l'aeròdrom de Monòver (Vinalopó Mitjà) cap a l'exili. Més de 80 anys després, aquesta i altres poblacions de la vall del Vinalopó protagonistes dels últims dies del govern de la Segona República expliquen el tabú de la desfeta i dels valors republicans. Entrebancs polítics, econòmics i pandèmics, a més de la reticència d'alguns propietaris, ho havien impedit fins ara

30 D'OCTUBRE 2022

TEXT

Nereida Carrillo

No hi ha paraules a Google Maps per descriure on som. Només coordenades. Les dades ens auxiliem quan manquen les paraules: dates, nombre de morts i exiliats. Potser no hi ha paraules perquè ja no queda res del que hi va haver el 6 i 7 de març del 1939. Potser l'absència de mots també és un senyal més de la dificultat d'emparaular, encara ara, 83 anys després, la Guerra Civil i la Segona República Espanyola. Des d'aquí, la petita localitat de Monòver (Vinalopó Mitjà), es van enlairar cap a l'exili el 6 i 7 de març del 1939 el president del govern republicà, Juan Negrín, una bona part dels seus ministres i els caps polítics i militars comunistes, encapçalats per Dolores Ibárruri, *Pasionaria* –sense el “la”, com a ella li agradava–. Ara l'espai s'ha museïtzat per posar fi a l'exili de la memòria republicana.

A més de Monòver, altres localitats de la vall del Vinalopó volen recuperar el passat més tabú. Elda i Petrer van acollir la residència i les seus del poder durant els últims dies de la República. El que, en paraules de José Ramon Valero Escandell, catedràtic de geografia i història a la Universitat d'Alacant i expert en els llocs de la Guerra Civil, és “el territori de la desfeta”, ha obert espais memorialístics i ha engegat rutes i visites guiades. Han hagut de passar vuit dècades i s'han hagut de superar entrebancs

polítics, econòmics i pandèmics perquè el Vinalopó trenqui el silenci i reivindiqui la Segona República.

A la pedania monovera del Fondó, amb només unes quantes cases, el cel s'observa a quilòmetres a la rodona. Les muntanyes arruguen tímidament el terreny. Entre vinyes i ametllers, un cotxe circula a la llunyania i dibuixa un dels límits del que va ser l'aeròdrom de Monòver, construït el 1938 en un camp de cereals i utilitzat només perquè els dirigents republicans salvessin la vida. Júlia Tortosa Corbí, regidora de Memòria Històrica de Monòver, confessa: “Tot i que vam estudiar la Guerra Civil a l'institut, desconecia del tot que una cosa així va passar al meu poble”. A casa seva, com en moltes més, la guerra s'ha explicat amb comptagotes i des del dolor: “Vinc d'una família que ha viscut la repressió molt de prop. El meu besavi matern va ser l'alcalde republicà del poble i el van afusellar. Van tirar el seu cos a la fossa comuna d'Alacant, que s'ha obert i estava buida”. El seu avi n'hi parlava poc: “Una persona tan assenyalada, a les netes, no els parlava d'això”.

Com Tortosa, els més joves no han sentit a parlar d'aquest episodi. Els més grans han callat. Luisi Morán, veïna de Monòver, explica que la seva àvia va acollir durant la guerra dues criatures refugiades de Madrid. Visita l'Espai Memorialista del Fondó i explica: “Sempre he tingut molta curiositat per la història”. Potser és perquè tant a l'escola franquista de la seva infantesa com també a l'escola democràtica, la Guerra Civil s'explicava a mitges. A

Espanya, la Llei de Memòria Històrica es va aprovar el 2007, 68 anys després de la guerra i 29 des de l'inici de la democràcia. Va ser impulsada pel socialista José Luis Rodríguez Zapatero. Però llavors, al Vinalopó, es va fer poca cosa. “Calia convèncer els propietaris: els terratinents no són partidaris del record de la República”, comenta Glicerio Sánchez, catedràtic d'història de la Universitat d'Alacant i expert en la Guerra Civil i el franquisme. Amb els governs del PP va quedar desactivada: Rajoy es vantava de no dedicar “ni un sol euro” a la memòria històrica. Aquest estiu, després d'una llarga tramitació, la nova Llei de Memòria Democràtica ha declarat “il·legal i il·legítim” el franquisme. Al País Valencià, també la Generalitat Valenciana fa uns anys que treballa per recuperar el passat. El 2019, coincidint amb el 80è aniversari de l'exili del govern republicà, les poblacions d'Elda, Petrer i Monòver van començar a mirar enrere amb la ruta comarcal *Del Vinalopó a l'exili*. Però aviat la pandèmia va interrompre les visites, que encara no s'han reprès. La recuperació de la memòria queda limitada a rutes locals.

Resistència republicana

Uns metres enllà de l'antic aeròdrom, la visita continua. Enmig dels pins, sobre la terra de secà, s'aixequen parets de metall. Una d'elles inclou la cronologia de la resistència republicana, precedida pel lema de Negrín: “Resistir és vèncer”. Després de la sagnant Batalla de l'Ebre, la guerra

Alberto Verdú

més, era una zona fidel: a Elda i Monòver tenien poder les entitats anarquistes i a Petrer els socialistes. Al Vinalopó havien arribat refugiats republicans de Madrid, d'Astúries i de més llocs. Era una comarca industrial, amb fàbriques de calçat sobretot a Elda i també a Petrer i Monòver. Les factories d'Elda i Monòver es van reorientar a la producció de botes i peces de roba per als soldats, i les de Petrer a l'armament.

En una finca de Petrer resguardada pels pins va fixar la residència Juan Negrín. És l'anomenada *posició Yuste*, on es van fer dos consells de ministres i unes quantes reunions del president del govern amb ministres i dirigents comunistes. Molt a prop, la *posició Dakar*, a les anomenades cases de la Jaud, a Elda, on es van traslladar Pasionaria i els dirigents comunistes. També a Elda es va instal·lar la seu de la subsecretaria de l'Exèrcit de Terra, i a Asp la Fàbrica Nacional de Moneda i Timbre. Alguns d'aquests espais es poden visitar. D'altres, com el Poblet, encara no. Sánchez l'explicava als seus estudiants d'història de la Universitat d'Alacant des d'un turó proper, perquè el propietari es negava a obrir-lo. El 2019 el lloc va ser declarat bé d'interès cultural i ara, segons el regidor de Memòria Històrica de Petrer, Fernando Portillo, l'Ajuntament treballa amb els hereus, una entitat social, per poder restaurar la finca i obrir-la al públic.

La recuperació de la memòria històrica a Petrer passa, de moment, per rutes que comenten la reconversió industrial del calçat a les armes. Fa poc s'ha descobert també l'entrada d'un refugi que en un futur es vol fer visitable. A Elda, com explica Juan Manuel Sáez, tècnic de Turisme, es fa quatre vegades a l'any la ruta *Elda republicana*, en què s'homenatja el president de la primera República, Emilio Castelar, que va viure la infantesa en aquesta localitat. També s'exhibeix la vara de comandament d'Azaña, en custòdia a l'Ajuntament. I es visiten la que va ser la seu de la subsecretaria de Defensa i uns quants llocs que es van habilitar com a hospitals durant la guerra. A més, hi ha una ruta teatralitzada, *Les veus de la República*, que recrea la darrera trobada al municipi entre Pasionaria i Negrín. Pròximament, preveuen una ruta pels refugis antiaeris i una altra de teatralitzada sobre la posició Dakar. La història republicana s'explica retallada.

Per la cultura de la pau

Al Fondó, la visita continua en la foscor: 65 escales avall, a 13,80 metres de profunditat, no hi ha paraules, sinó por. "Aquest refugi antiaeri no es va utilitzar mai, està intacte", comenta Alejandro García Ferrer, alcalde de Monòver. Després de la guerra, una part es va emprar com a pou i una altra com a viver de xampinyons on els infants jugaven aliens al passat bèl·lic; ho testimonia una pintada a mitja escala. Un acord amb la propietat ha permès

EMPREMETS DEL PASSAT

Una rèplica de l'avió que va portar a l'exili membres de l'últim govern republicà a l'Espai Memorialista del Fondó i dues imatges de la finca del Poblet, a Petrer.

Jesús Cruces...Ajuntament de Petrer

estava perduda; però la República tindria un epíleg al Vinalopó. El 9 de febrer del 1939, el doctor Negrín va passar a França; l'endemà, tant ell com la majoria dels seus ministres i polítics i militars comunistes van tornar. Azaña, president de la República, no. "Negrín torna per intentar organitzar la resistència –afirma Glicerio Sánchez–. Tothom era conscient que la guerra estava perduda, però es tractava de salvar vides, d'organitzar de la millor manera possible una evacuació". El doctor s'havia quedat sense suport dels anarquistes de la CNT-FAI i el seu partit, el socialista, estava dividit. Els generals republicans, sense armes de l'exterior i amb pocs homes, també volien aca-

bar la guerra. Així l'hi van expressar el 16 de febrer en una reunió a l'aeròdrom de Los Llanos (Albacete). El doctor ja no se sentia segur a Madrid i es va instal·lar al Vinalopó.

"Era probablement el lloc més segur de la rereguarda", afirma Sánchez. Valero Escandell n'explica el perquè al seu llibre *El territori de la derrota. Els darrers dies del govern de la II República al Vinalopó*: la comarca no havia estat bombardejada, estava ben comunicada amb Madrid per la carretera nacional i quedava a prop de la costa i de la base naval de Cartagena, a més d'uns quants aeròdroms com el de l'Altet, a Alacant, i el de San Javier, a Múrcia. Per Elda passava una línia ferroviària. I, a

incloure'l a l'Espai Memorialista del Fondó. "Entrar al refugi t'impacta", confessa l'alcalde. La foscor només es trenca amb els colors dels dibuixos infantils sobre la guerra, la mirada més innocent als fets més cruentos. Col·locats en un lateral, un d'ells representa el feixisme com un monstre de tres caps: Mussolini, Franco i Hitler. Un altre pinta els *señoritos* bevent i fumant i els *camaradas* estudiant, llaurant la terra o practicant esport. Sota els dibuixos hi ha citacions com aquesta de Ciceró: "La vida dels morts és en la memòria dels vius". O aquesta altra de Václav Havel: "Sense memòria històrica no hi ha identitat". Les estampes formen part de l'exposició *Llapis, paper i bombes* de la Universitat d'Alacant. Volen crear un concepte de museïtzació que no estigui centrat només en la guerra espanyola, sinó també en el patiment de les guerres i en la necessitat de la cultura de la pau. Un enfocament que pretén aplacar resistències polítiques. "A través dels fets que van passar aquí –explica Tortosa– volem intentar acostar els xiquets i les xiquetes al drama que suposa l'exili perpetu".

La cronologia de la resistència

Sortint del refugi, malgrat la llum, els visitants encara tenen por. Potser és pels forats de bala que travessen algunes fites de metall, on la cronologia de la resistència continua. El 27 de febrer del 1939, Azaña va dimitir i França i Anglaterra van reconèixer el règim de Franco. El 2 de març Negrín es reunia amb alguns comandaments militars; intentava reorganitzar l'estructura militar. Però els seus plans es van frustrar el dia 5, amb el cop d'estat del general Casado, cap de l'exèrcit del centre, i que ja abans havia tingut contactes amb el bàndol franquista per negociar una rendició. Els republicans estaven dividits. Aquest cop, juntament amb la pèrdua de la flota naval, va precipitar l'exili de Negrín l'endemà. "El mateix dia que Casado es rebel·lava a Madrid, l'almirall Buiza treia la flota de Cartagena i se'n anava al port de Bizerta, a Tunísia", explica Valero Escandell.

"La major part dels ministres de Negrín i els caps militars comunistes se'n van anar directament a l'aeròdrom de Monòver per Sax i Salines, però Negrín va anar a Elda a entrevistar-se amb Pasionaria", explica Sánchez. Poc se sap

Jesús Cruces...Ajuntament de Petrer

Alberto Verdú

MEMÒRIA AL FONDÓ L'arbre sota el qual Pasionaria solia llegir, segons diu la llegenda. Actualment són terres de conreu al Fondó. A sota, l'entrada i la sortida del refugi del municipi. Aquests dies s'estan acabant les obres per fer-lo del tot visitable.

d'aquesta conversa, després de la qual va començar l'exili esglaonat, però a contrarellotge, del govern i dels comunistes des del desconegut poble de Monòver. S'acabava la Segona República i també les esperances de salvar vides i evitar patiment. "És una derrota en el sentit més ampli; una derrota en què s'intenta destruir absolutament l'adversari", admet Sánchez. Tot i que vaixells com l'*Stanbrook* encara van poder evacuar algunes persones, moltes altres van morir o van ser empresonades fruit de la repressió de Franco, que Valero Escandell descriu com "una mentalitat africanista que tracta el poble espanyol com abans tractava la gent del territori colonial".

A l'antiga escoleta del Fondó, als visitants els commouen les sirenes de guerra, el so de tràfec de persones, les bombes, els trets. "És un vídeo dur", comenta Paül Campos, un noi de Monòver, sobre el documental que es projecta, titulat *Des d'un lloc on mai no passa res*. El sorprenen els cromos de futbol, que es poden veure amb un pupitre i diaris de l'època. "Per entendre per què vivim així, hem de rebobinar", comenta Campos. Hi coincideix Dulce Molina: "Saber el que va ocórrer en el passat ens ajuda a intentar no cometre els mateixos errors". Però la set de memòria se sacia encara amb mites, segons els historiadors. "Queda el mite de la fugida –comenta Valero Escandell–. Negrín no fugí. Si hagués volgut fugir, no hauria tornat l'endemà; però el bàndol franquista necessita un traïdor, un covard, perquè no és un règim que neixi de la voluntat popular, sinó que l'ha traït. També el mite de Franco com a home d'estat o el mite que es defensava la pàtria, la religió i la família. Queda la imatge que tots eren iguals i no és veritat. És cert que van cometre crims les dues parts, però el govern republicà no promovia la violència: no va saber aturar-la els primers mesos. En canvi, la violència era una part estructural del sistema franquista".

Al Fondó la visita s'acaba. A Monòver i a tot arreu hi ha molt més per posar en paraules. Valero Escandell lamenta que a gairebé enllac es visitin les antigues presons, "monuments de resistència democràtica al Franquisme". Amb uns fluctuants 13.000 habitants, Monòver en va tenir tres de grans dimensions: el convent, la fàbrica Gilma i la plaça de bous. Només en aquesta última es van tancar unes 2.000 persones. Com diu el pensador Yuval Noah Harari, la història encara no explica com els fets influeixen "en la felicitat i el patiment dels individus". Sánchez reflexiona: "Conviuen diversos relats (de la Guerra Civil), però encara no s'accepten. Recuperar la memòria històrica és necessari per a la normalització política". Valero Escandell afegeix:

•
"El procés de recuperació de la memòria és lent, però s'ha perdut la por"
•

"La gran memòria històrica de la Guerra Civil d'Espanya no és encara la memòria democràtica de la guerra d'Espanya. Encara està basada en el relat franquista de 40 anys".

Aquests dies al Fondó s'estan acabant les obres per fer visitable tot el refugi, uns treballs en què la Generalitat Valenciana i l'Ajuntament de Monòver han invertit uns 21.000 euros. Encara queda per fer, comenta Ferran Díaz, historiador i tècnic de Turisme de

Monòver: treballen per crear una aula didàctica a l'escoleta i per col·laborar amb altres entitats, com ara el Museu de l'Exili de la Jonquera. Al Vinalopó i a tot arreu, fites pendents. "El procés de recuperació de la memòria és lent –diu Díaz–. Però s'ha perdut la por. Els nets i besnets dels qui van viure la guerra comencen a preguntar-se què va passar per no cometre els errors del passat i fer justícia. Les noves generacions volem saber". La visita s'acaba i tothom se'n va desfent el camí que van recórrer Negrín i Pasionaria ara fa 83 anys. Als cotxes, com segurament en aquells avions, poques paraules. Només el cel i les vinyes empetitint-se. ●